

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ЛІКАРЯ ЯК ОДНОГО З ВАЖЛИВИХ АСПЕКТІВ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І.В.Улиська

У статті визначені та проаналізовані підходи вчених до структурування морально-вольових якостей майбутніх лікарів як одного з важливих аспектів їхньої професійної діяльності. Виявлено, що переважна більшість дослідників, виокремлює три основні компоненти морально-вольових якостей майбутніх фахівців: когнітивний, що передбачає наявність знань про морально-вольові якості; емоційний, що виявляється в моральних почуттях і переживаннях; поведінковий, що виражається в реалізації набутих моральних знань, цінностей, принципів, правил і норм у професійній діяльності.

Ключові слова: морально-вольові якості, структурні компоненти, медичний працівник.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРУКТУРЫ МОРАЛЬНО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ ВРАЧЕЙ КАК ОДНОГО ИЗ ВАЖНЫХ АСПЕКТОВ БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

И.В.Улиская

В статье определены и проанализированы подходы ученых к структурированию морально-волевых качеств будущих врачей как одного из важных аспектов их профессиональной деятельности. Выявлено, что подавляющее большинство исследователей, выделяет три основных компонента морально-волевых качеств будущих специалистов: когнитивный, что предполагает наличие знаний о морально-волевых качествах; эмоциональный, проявляющееся в нравственных чувствах и переживаниях; поведенческий, выражается в реализации приобретенных нравственных знаний, ценностей, принципов, правил и норм в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: морально-волевые качества, структурные компоненты, медицинский работник.

DETERMINING THE STRUCTURE OF MORAL AND VOLITIONAL QUALITIES OF DOCTORS AS ONE OF THE IMPORTANT ASPECTS OF THEIR FUTURE CAREERS

I.V.Ulyska

The author of the article selected and analysed the different approaches of scientists to the structure of moral and volitional qualities for a future doctor with important aspects of the profession. Considering various factors in identifying the structural elements of moral and volitional qualities in the recent studies it was taken into an account three components: cognitive, which implies certain knowledge of moral and volitional qualities, emotional, manifested in moral feelings and emotions and behavioural, reflected in the implementation of knowledge acquired moral, values, principles, rules and norms in professional activities.

Key words: the moral and volitional qualities, structural components, health worker.

Розвиток морально-вольових якостей майбутнього фахівця медичної галузі є складним та багатограним процесом, що передбачає низку соціально-педагогічних перетворень, оскільки професійно важливим для становлення лікаря як професіонала є засвоєння загальнолюдських моральних норм, правил, переконань, які згодом знаходять втілення в поведінці особистості і є основою її професійної культури.

Важливість та складність завдань, що постають перед медиками, обумовлюють підвищення вимог до виконання ними професійних обов'язків, якісна реалізація яких залежить від особистісно-професійних характеристик, і зокрема, від морально-вольових якостей, таких як здатність брати на себе відповідальність, уміння впливати на розвиток ситуацій кризового втручання та передбачати кінцеві результати; вміння регулювати ненасильницьким шляхом конфлікти та підтримувати довірливі стосунки з пацієнтами; активність, ініціативність, наполегливість, уміння організувати та оцінювати з етичних позицій професійну діяльність у різних ситуаціях; готовність до систематичних зусиль, спрямованих на самоосвіту та самовиховання. У зв'язку з цим, процес формування морально-вольових якостей майбутнього фахівця має враховувати їх структуру.

Проблему визначення структурних компонентів морально-вольових якостей як особливого феномену особистості майбутнього медичного працівника досліджувала значна кількість учених. Зокрема, серед перших дослідників, які вивчали проблеми вимог до особистості лікаря з погляду деонтології, медичної

етики, біоетики, варто назвати лікарів та вчених: В.Борзенков, С.Вайль, С.Вековшиніна, Й.Воротняк, О.Грандо, В.Демченко, С.Денисов, В.Запорожан, В.Зінько, Н.Зорій, О.Іванюшкін, М.Кисельов, М.Коваль, В.Кордюм, Ю.Кундієв, Е.Ліхтенштейн, Ю.Лопухін, В.Мороз, А.Моруа, О.Огірко, В.Покровський, М.Попов, В.Поттер, А.Сердюк, І.Сидорчук, А.Сініцина, Н.Творогова, О.Тимченко, П.Тимченко, Л.Уваров, Є.Фонотова, С.Харакас, І.Харді, В.Черніков, С.Ярошевич, Я.Яскевич.

У роботах сучасних дослідників проблем медичної діяльності та освіти частково розглядаються окремі аспекти формування морально-вольових якостей майбутніх лікарів: визначення професійно важливих якостей (В.Корзунін), становлення професійної ідентичності медика (О.Денисова), професійно-особистісна культура (М.Тараришкіна), професійно особистісний розвиток лікаря (В.Андронов, І.Гурвіч, В.Зайцев, Л.Матвєєва, О.Одеришева, Т.Румянцева), професійно-комунікативна культура лікаря (С.Герасименко, Р.Карсон, О.Метса, М.Мусохранова, Л.Цветкова), становлення клінічного мислення (Н.Аношкін, Т.Цапеюродієв), психологічний супровід професійного становлення лікаря (Б.Ясько), психологічна компетентність лікаря (Є. Андронов, В. Ташликов, Н.Яковлева), розвиток професійно-етичної культури майбутніх лікарів (А.Агаркова), формування емпатійної культури лікаря (І. Кузнєцова).

У останні роки зросла кількість праць, присвячених проблемам особистісного та професійного становлення майбутнього лікаря, вивченню його професійної культури, формуванню компетентності (А.Васюк, О. Денисова, Е.Єрмолаєва, Е. Єфремова, С. Кошелева, Т. Миронова, Т. Тихонова, Л.Шнейдер та ін.). Науковці М. Кузьмін, С. Петригін, В. Сен, О. Фігура зробили спробу виокремити структурні компоненти морально-вольових якостей майбутніх фахівців.

Мета статті: аналіз структурних компонентів морально-вольових якостей майбутніх фахівців та визначення структури морально-вольових якостей медичних працівників.

Питання формування морально-вольових якостей лікаря як невід'ємної частини його загальної культури на нинішньому етапі розвитку суспільства набуває особливого значення, оскільки виступає однією з умов набуття особистістю умінь розв'язувати професійні конфлікти, враховуючи специфіку кожної окремої ситуації та виходячи із особистісно осмисленої системи цінностей, створеної на загальнолюдських засадах. У зв'язку з цим, визначення структурних компонентів морально-вольових якостей майбутнього медичного працівника є важливим аспектом становлення особистості як фахівця.

М. М. Кузьмін виокремлює моральний, мотиваційний, когнітивний, емоційний, поведінковий та рефлексивний компоненти. Моральний компонент визначає ціль та значення прояву вольового зусилля. Тобто метою формування морально-вольових якостей є надання вольовим зусиллям такої спрямованості, яка спонукає особистість до моральних учинків, завдяки чому труднощі, що долає людина, набувають позитивного емоційного відтінку.

Основою мотиваційного компонента є формування мотиву та установки на подолання перешкод та труднощів на шляху до досягнення поставленої мети, що сприяє тренуванню власне вольового зусилля та виробляє звичку доводити розпочату справу до кінця.

Когнітивний компонент включає в себе знання та уявлення про моральні цінності та вольові якості особистості, а також прагнення до самопізнання та самовдосконалення.

Складовими елементами емоційного компонента є моральні почуття й переживання. Найвищим рівнем емоційних переживань, вважає М. М. Кузьмін, є емоційно-моральна установка, яка сприяє прояву моральних позицій особистості в різних життєвих та професійних ситуаціях [3].

У основі поведінкового компонента лежать усвідомлені особистістю моральні принципи, цінності та ідеали, що об'єднані в цілісні змістові утворення й виконують функцію регулювання діяльності людини. Дослідник зазначає, що моральні правила та норми тільки тоді стають регуляторами поведінки особистості, коли вона визнає їх суб'єктивну цінність і орієнтується на них у ситуаціях морального вибору. Прийняття людиною моральних норм як цінностей визначає зрілість та стійкість особистості, тобто здатність людини зберігати та реалізовувати в різних життєвих обставинах особистісні позиції та вміння протидіяти впливам, що суперечать її установкам і переконанням.

Рефлексивний компонент виявляється в оцінці власних учинків з погляду моральних норм і цінностей. Така оцінка визначає спрямованість свідомості особистості та орієнтує її на досягнення найвищих моральних цілей [3].

Дослідник Р. В. Павленко в структурі морально-вольових якостей виокремлює чотири блоки: гностичний, операційний, аксіологічний, особистісний. Основа гностичного блоку – навчальний процес, складовими елементами якого є загальні знання про морально-вольові якості, їхнє місце й значення в професійній діяльності майбутнього фахівця; знання, що стосуються саморегуляції; знання, пов'язані з переліком імовірних труднощів та перешкод, що можуть виникнути в процесі професійної діяльності особистості; знання щодо можливих варіантів розв'язання перелічених труднощів. Особливістю операційного блоку є поєднання операційно-діяльнісного та суб'єктно-об'єктного компонентів, які розглядають морально-вольові якості з погляду практичної діяльності, що полягає в засвоєнні прийомів і

методів моральної поведінки особистості в повсякденному житті, в її професійній діяльності, а також в непередбачуваних складних ситуаціях. Аксиологічний блок містить стимульовально-мотиваційний та цільовий компоненти, завдяки яким формується світогляд майбутнього фахівця, його ідеали, самооцінка, особистісні принципи, прагнення та потреби, визначаються цілі, розвиваються мотиви. Особистісний блок враховує особливості індивідуального розвитку морально-вольових якостей кожної окремої особистості в процесі її навчально-виховної діяльності [4].

О. В. Фігура виокремлює три основні компоненти в структурі морально-вольових якостей особистості майбутнього фахівця: інтелектуальний, мотиваційний і виконавчий. Інтелектуальний компонент містить загальні й спеціальні знання студента стосовно морально-вольових якостей, завдяки чому здійснюється свідоме регулювання його поведінки та діяльності. Вольова складова цього компонента проявляється в інтелектуальній активності особистості, що спрямована на пізнання особливостей професійної діяльності та необхідних фахових якостей, на вміння орієнтуватися в простих і нестандартних ситуаціях, у власному психологічному стані, на здатності аналізувати, оцінювати та контролювати власні вчинки та дії з метою особистісного професійного самовдосконалення.

Виокремлення та формування найважливіших, значущих для реалізації завдань майбутньої професії особистості мотивів лежить в основі мотиваційного компонента. Розглядаючи мотиви як одну з важливих складових морально-вольового розвитку особистості, дослідник поділяє їх на дві групи: результативні й процесуальні. До результативних автор відносить загальні мотиви, характерні для всіх морально-вольових якостей та пов'язані з результатами діяльності особистості. Тобто для майбутнього фахівця більш значимим є не процес досягнення поставленої мети, а сам результат. Процесуальні мотиви дослідник ще називає спеціальними, оскільки їхній прояв, порівняно з результативними, є різним для кожної морально-вольової якості й пов'язаний з привабливістю самої професії, її новизною, актуальністю, специфікою.

Виконавчий компонент пов'язаний з активізацією вольових зусиль, спрямованих на виконання прийнятих рішень. Цей компонент включає як результативні, так і процесуальні мотиви, завдяки яким стимулюється вольова активність, що проявляється в професійній діяльності в здатності особистості долати труднощі й перешкоди, втілювати думки й почуття в конкретні вчинки, вмінні керувати власними психічними станами в складних та нестандартних ситуаціях [6].

Проведений М. Л. Кропачовою детальний аналіз структури та змісту етико-деонтологічної культури студентів вищих медичних навчальних закладів, яку дослідник розглядає як гуманістичну спрямованість ціннісних орієнтацій лікаря та сформованість особистісно значущих якостей особистості фахівця, що реалізуються в професійній діяльності, дозволяє виокремити такі структурні компоненти досліджуваного явища:

- когнітивний компонент, що виявляється в знаннях про етико-деонтологічні принципи та норми, у сформованості розумових та рефлексивних здібностей, вмінні приймати відповідальні важливі рішення в складних професійно-моральних ситуаціях;
- емоційно-ціннісний компонент, що полягає у визначенні ступеня значимості моральних норм та цінностей для особистості, здатності до прояву емпатії та розуміння, гуманістичній спрямованості, прагненні до самовдосконалення;
- діяльнісний компонент, що виражається у втіленні набутих моральних знань та етико-деонтологічних цінностей, принципів, правил і норм через поведінку в повсякденному житті та професійній діяльності [2].

Дослідник М. М. Філоненко, вивчаючи особистісне становлення майбутнього фахівця медичної галузі з позиції цілісного розвитку особистісно та професійно важливих якостей, виокремлює в їх структурі когнітивний, операційний та аксіологічний компоненти. Основою когнітивного компонента є наявність у майбутнього медичного працівника певного об'єму професійних знань, набутих у процесі навчання.

Зміст операційного компонента полягає в умінні реалізовувати отримані знання на практиці завдяки сформованій системі вмінь і навичок.

Аксиологічний компонент виявляється в інтеграції сформованих професійно та особистісно важливих якостей майбутнього фахівця в професійну діяльність [5].

Дослідження А. О. Агаркової щодо формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах дало змогу науковцю виокремити такі структурні компоненти фахівця медичної галузі з погляду ступеня сформованості його моральних якостей: інтелектуально-когнітивний, аксіологічний, психолого-рефлексивний, комунікативно-діяльнісний, операційно-технологічний.

Сутність інтелектуально-когнітивного компонента полягає в регулюванні розумової діяльності особистості, що спрямована на оволодіння знаннями – загальними, професійними, моральними. Цей компонент є визначальним у процесі навчальної діяльності майбутнього лікаря, оскільки відповідає за

якісне формування знань, умінь і навичок, необхідних при використанні набутої інформації. Як зазначає дослідник, «високий рівень розвитку інтелектуальних здібностей є передумовою для якісного оволодіння професією лікаря» [1, с. 57]. Крім розумових здібностей майбутньому фахівцю мають бути притаманні: значний рівень розумової активності, вміння знаходити різні шляхи розв'язання когнітивних завдань, наявність сформованої системи інтелектуальних операцій.

Інтелектуально-когнітивний компонент також сприяє удосконаленню вже набутих знань та оволодінню новими, завдяки чому відбувається успішна самореалізація особистості в професійній діяльності, що в майбутньому буде визначатися як професійна компетентність фахівця.

Аксіологічний компонент виявляється у формуванні системи особистісних цінностей на основі загальнолюдських, серед яких найбільш значущими для лікаря є професійний та моральний обов'язок, відповідальність, гуманізм, тактовність, справедливість, доброта. Проте, для успішного розвитку названих цінностей необхідним постає врахування таких особливостей особистості, як здатність до рефлексії і наукового мислення, наявність відповідних знань з психології, правил етичної поведінки та культури мовлення, вміння вести конструктивний діалог.

У основі психолого-рефлексивного компонента лежить здатність до врегулювання взаємозалежності мотиву та мети діяльності, формування й переосмислення стилів власної поведінки, аналіз та оцінювання моральних цінностей, управління різними видами діяльності, правильне використання особистісних моральних якостей відповідно до ситуації, визначення особистісного смислу.

Комунікативно-діяльнісний компонент виражається в усвідомленому створенні, вдосконаленні та використанні методів і засобів, необхідних для налагодження міжособистісних стосунків лікаря й пацієнта з метою забезпечення належного рівня життєдіяльності хворого. Цей компонент також виступає одним із засобів розвитку та реалізації професійних та моральних цінностей фахівця.

Операційно-технологічний компонент виявляється в здатності особистості знаходити правильні шляхи та способи здійснення професійної і соціальної діяльності, а також виконання професійних обов'язків з метою успішного набуття досвіду в лікарській справі [1].

Ми виокремлюємо в структурі морально-вольових якостей когнітивний (пізнавальний), емоційний та поведінковий компоненти. Зокрема, когнітивний компонент є провідним для майбутнього фахівця й виявляється в пізнавальній діяльності особистості, що передбачає наявність загальних знань про морально-вольові якості медичного працівника, їх зміст та значення для майбутньої професії.

Зміст емоційного компонента відображає почуття, емоції та пріоритети майбутнього фахівця, особистісне ставлення до різних проблем, а також суб'єктивний стан, що виникає в процесі взаємодії з довколишньою дійсністю. Крім того, емоційний компонент виявляється в емоційно-оцінному ставленні до набутих морально-вольових знань, власних здібностей та можливостей з метою успішної реалізації професійного потенціалу, налаштуванні на позитивну взаємодію з оточенням, готовності адаптувати свій психічний стан для досягнення порозуміння з пацієнтом, ставленні до результатів своєї діяльності.

Поведінковий компонент пов'язаний із втіленням у реальну поведінку майбутнього фахівця знань, що стосуються морально-вольових якостей, а також з уміннями та навичками прогнозування, організації та розвитку суб'єктної взаємодії з пацієнтами, з уміннями рефлексивного аналізу власної діяльності, поведінкових та особистісних проявів, з готовністю до морально-вольових учинків, до саморозвитку в професійній діяльності.

Проведений аналіз наукової літератури щодо підходів до структури морально-вольових якостей майбутнього медичного працівника дав нам змогу виокремити три основні компоненти, що є необхідними для успішного становлення особистості лікаря:

- когнітивний компонент, що передбачає наявність певних знань про морально-вольові якості, їхнє місце й значення в професійній діяльності майбутнього фахівця;
- емоційний компонент, змістом якого є моральні почуття й переживання;
- поведінковий компонент, що виражається у втіленні набутих моральних знань, цінностей, принципів, правил і норм через поведінку в повсякденному житті та професійній діяльності.

Література

1. Агаркова А. О. Формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Агаркова Алла Олександрівна. – Луганськ. – 2011. – 270 с.
2. Кропачева М. Л. Приобщение студентов медицинского вуза к профессиональной этико-деонтологической культуре (на материале преподавания гуманитарных дисциплин) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. Л. Кропачева. – Ижевск, 2012. – 23 с.
3. Кузьмин Н. Н. Условия формирования морально-волевых качеств курсантов образовательных учреждений МВД России на занятиях физической культурой и спортом / Н. Н. Кузьмин, А. В. Березнев // Вестник Воронежского института МВД России. – 2013. – № 4. – С. 97-103.
4. Павленко Р. В. Модель науково-методичного забезпечення формування морально-вольових якостей у майбутніх

командирів взводів внутрішніх військ МВС України / Р. В. Павленко // Теорія та методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 28. – С. 110-119.

5. Филоненко М. М. Профессиональное развитие как фактор формирования личности будущего врача / М. М. Филоненко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – 2015. – Вип. 50. – С. 268-277. – (Серія «Психологія»).

6. Фігура О. В. Формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі занять східними єдиноборствами : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Фігура Олег Володимирович. – Хмельницький, 2002. – 195 с.

References

1. Aharkova A. O. Formuvannya profesiyno-etychnoyi kul'tury maybutnikh likariv u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Aharkova Alla Oleksandrivna. – Luhans'k. – 2011. – 270 s.

2. Kropacheva M. L. Priobschenie studentov meditsinskogo vuza k professionalnoy etiko-deontologicheskoy kulture (na materiale prepodavaniya gumanitarnykh distsiplin) : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni kand. ped. nauk : spets. 13.00.08 «Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya» / M. L. Kropacheva. – Ijevsk, 2012. – 23 s.

3. Kuzmin N. N. Usloviya formirovaniya moralno-volevykh kachestv kursantov obrazovatelnykh uchrejeniy MVD Rossii na zanyatiyah fizicheskoy kulturoy i sportom / N. N. Kuzmin, A. V. Bereznev // Vestnik Voronejskogo instituta MVD Rossii. – 2013. – № 4. – S. 97-103.

4. Pavlenko R. V. Model' naukovu-metodychnoho zabezpechennya formuvannya moral'no-vol'ovykh yakostey u maybutnikh komandyriv vzvodiv vnutrishnikh viys'k MVS Ukrayiny / R. V. Pavlenko // Teoriya ta metodyka navchannya ta vykhovannya. – 2011. – Vyp. 28. – S. 110-119.

5. Fylonenko M. M. Professyonal'noe razvytye kak faktor formyrovaniya lychnosti budushcheho vracha / M. M. Fylonenko // Visnyk Kharkivs'koho natsional'nogo pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. – 2015. – Vyp. 50. – S. 268-277. – (Seriya «Psykhohohiya»).

6. Fihura O. V. Formuvannya moral'no-vol'ovykh yakostey maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi zanyat' skhidnyimi yedynoborstvamy : dys. ... kand. ped. nauk : 20.02.02 / Fihura Oleh Volodymyrovych. – Khmel'nyts'kyy, 2002. – 195 s.